

«УКРАЇНСЬКА КРИЗА»: МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Городня Наталія Данилівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри нової та новітньої історії
зарубіжних країн історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Fulbright Scholar Program, 2007–2008,
Center for Southeast Asian Studies, University of Michigan

Анотація: Характеризуються зовнішньополітичні аспекти «української кризи» 2014 р. як «гібридної війни» Росії проти України та потужної кризи глобального багатополосного світового порядку. Визначаються нові тенденції світового розвитку та загрози міжнародній системі у зв'язку з російською агресією.

Ключові слова: Україна, міжнародна криза, глобальний багатополосний світовий порядок.

Abstract: The paper studies international dimensions of 2014 «Ukrainian crisis» as a hybrid war of Russia against Ukraine, and a crisis of a global and multipolar world order. It determines new world trends and challenges to the international system, presented by the Russian aggression.

Keywords: Ukraine, international crisis, global and multipolar world order.

Події кінця 2013–2014 рр. в Україні, які у світі називають «українською кризою», багатоаспектні й багатопланові. Їх внутрішній зміст найбільш точно описує термін «Революція гідності», в основі якого болючий розрив України з пострадянським минулим і боротьба між різними суспільно-політичними силами за напрям її подальшого розвитку. Агресивне втручання Росії поставило в центр революції питання – бути чи не бути Україні незалежною суверенною державою – і спричинило «українську кризу», яка стала одним з найсерйозніших випробувань постбіполярної міжнародної системи.

Росія веде проти України неоголошену «гібридну» війну, яка включає комбінацію дій регулярних і нерегулярних військ, диверсійні підривні операції, кібератаки, фінансовий тиск, торговельну, газову, інформаційно-психологічну війни тощо. Стратегічні цілі досягаються в ній не лише військовими методами, але й шляхом дезорганізації системи управління, підриву економічної й енергетичної інфраструктури, деморалізації суспільства, створення постійного джерела напруження для тиску на керівництво країни. Агресивні дії Росії призвели до анексії Криму й війни на Донбасі, до

численних жертв і гуманітарної катастрофи, до значних руйнувань промислової і соціальної інфраструктури, заклали основу «замороженого конфлікту» на території України.

Росія порушила основоположні міжнародні договори, включаючи «великий договір» 1997 р. з Україною, який визнає її державні кордони. Конфлікт між ними матиме довгостроковий стратегічний характер. Основною перешкодою для нормалізації відносин буде Крим та «заморожений конфлікт» на Донбасі (у разі реалізації цього сценарію). Анексія Криму зруйнувала загальновизнані міжнародні норми, створила небезпечний прецедент у міжнародних відносинах, коли одна держава застосовує силу проти іншої для зміни кордонів. Іншим небезпечним прецедентом виявився незаконний референдум у Криму, який завдяки підтримці Кремля виявився успішним. Його прямим наслідком стала активізація сепаратистів на Донбасі, опосередкованим – наміри проведення незаконного референдуму в Каталонії про незалежність від Іспанії. Слід очікувати поширення цього ефекту на інші держави.

Ситуація навколо Криму змушує нас пригадати уроки історії. Серед них анексія Німеччиною в 1871 р. французької території Ельзас-Лотарингія, її вплив на французько-німецькі відносини й міжнародну систему загалом. Цей конфлікт не вдалося вирішити політичними домовленостями через рішучий спротив французького суспільства, і він зрештою втяг Францію та Німеччину у війну, яка стала світовою. Анексія Криму створила «проблему Ельзасу-Лотарингії» не лише для України, але й для всього світу.

Агресія в Україні продемонструвала нову позицію Росії на міжнародній арені, виявила нові тенденції світового розвитку в XXI ст. «Українська криза» засвідчила, що багатополюсний світовий порядок, який почав формуватися на рубежі 1980–1990-х рр. після завершення «холодної війни», краху соціалістичної системи і СРСР, вже існує. Підтвердилися прогнози провідних американських експертів, що він буде менш стабільним, порівняно з біполярним чи однополюсним, через посилення конкуренції між новими «центрами сили» у відстоюванні власних національних інтересів. Згідно з аналізом колишнього держсекретаря і радника з національної безпеки США Г. Кіссінджера, багатополлярний світовий порядок має багато спільного з системою європейських держав XVIII–XIX ст., які вели зовнішню політику на основі поточних національних інтересів [3, с. 733, 736].

Відмінністю є те, що сучасний багатополосний світовий порядок формувалася в глобальному світі. Одним із наслідків глобалізації стала регіоналізація світу на основі інтеграції держав на регіональному рівні. Вона відбувалася паралельно з перетворенням світу на багатополосний. Відома теорія американського політолога С. Гантінгтона, сформульована ним у 1990-х рр., описувала новий постбіполярний світ поділений за цивілізаційною ознакою між державами – ядрами цивілізацій, тобто на сфери впливу великих держав [2, с. 156]. Таке бачення відповідало інтересам Москви, принаймні в тій частині, де Росія була державою – ядром православної цивілізації.

У 1990-ті рр. тенденція до формування багатополосного світу була ще слабкою. Тимчасово встановилася однополярна модель світового устрою, яка характеризувалася одноосібним домінуванням США і поступовим зміцненням інших «центрів сили». У 1990-ті рр. це були передусім ЄС, Японія, Китай. На початку XXI ст. процес формування багатополосного світу прискорився. У цей час розпочалося відновлення Росії, яке збіглося в часі зі зростанням світових цін на нафту та президентством В. Путіна. Трансформація світового порядку до багатополосності дала Росії шанс змінити свою роль на міжнародній арені. Проявилися наміри російського керівництва повернути їй статус наддержави, який мав СРСР, і відновити на міжнародній арені радянський *status quo ante*. Без відновлення домінування Росії на пострадянському просторі це було неможливо.

Росія розглядала Співдружність незалежних держав (СНД) як тимчасовий майданчик для консолідації пострадянського простору, тоді як Україна виступала проти перетворення СНД на нове державне утворення й надання їй статусу суб'єкта міжнародного права. Україна не стала членом СНД *де-юре*, отримала в ній особливий статус і асоційоване членство в Економічному союзі СНД. Вже указ президента Росії Б. Єльцина від 14 вересня 1995 р. проголошував увесь пострадянський простір пріоритетною зоною інтересів Росії. За президентства Путіна Росія висунула низку інтеграційних проєктів: створення Євразійської економічної спільноти (ЄврАзЕС), формування Митного союзу і Єдиного економічного простору. У 2003 р. відбулася трансформація Договору про колективну безпеку СНД (1992 р.) в Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ).

В українському політикумі існували різні, часто протилежні, підходи до участі в таких інтеграційних утвореннях, а офіційна позиція України не була послідовною. З одного боку, регіональна еконо-

мічна інтеграція відповідала новим тенденціям світового розвитку; з іншого – російські проекти передбачали позбавлення державучасниць частини суверенітету, а імперські заяви і дії Росії, авторитарний характер російської держави, нехтування нею прав і свобод громадян свідчили про згубність курсу на тісну інтеграцію з нею. Враховуючи асиметричність українсько-російських відносин, взаємозалежність двох держав в економічній сфері та постійний тиск з боку Росії, українське керівництво намагалось уникати рішень, які могли б спонукати Кремль до антиукраїнських дій. Підтримка Кремлем одіозного режиму Януковича слугувала цілям міжнародної ізоляції України, що штовхало її на подальше зближення з Росією. Скинення цього режиму відкривало перспективи виходу України з-під контролю Росії, чого Кремль допустити не міг. «Українська криза» засвідчила імперське ставлення російського керівництва і переважної частини суспільства до України, яка, на їхню думку, могла існувати лише як клієнтна до Росії держава або ж не повинна існувати взагалі.

«Українська криза» примусила переосмислити деякі базові принципи міжнародних відносин, підняла питання про принципи, на яких ґрунтуватиметься новий світовий порядок. У 100-ту річницю початку Першої світової війни згадаємо, до якої катастрофи світового масштабу призвела боротьба великих держав за сфери впливу в багатополюсному світі початку ХХ ст. (хоча й за відсутності сучасних технологій та зброї масового знищення). Агресія Росії проти України дає можливість переосмислити роль Росії у розв'язанні цієї війни для збереження своєї «великодержавності» та сфери впливу на Балканах. Символічне значення в цьому контексті мав візит В. Путіна до Сербії у жовтні 2014 р., де його приймали з великими почестями, та демонстративне запізнення у зв'язку з цим до Мілана, де мали відбутися його переговори з канцлером ФРН А. Меркель, лідерами інших західних держав та президентом України П. Порошенком щодо врегулювання «української кризи».

Агресія проти України вкотре продемонструвала схильність Росії до використання сили в міжнародних відносинах для досягнення національних цілей. Силкові методи Росія вже застосовувала у Молдові (у Придністров'ї) у 1991–1992 рр. і в Грузії (в Абхазії і Південній Осетії) у 2008 р. У 2014 р. цей процес дійшов до України. Наступного разу це може бути будь-яка інша держава, яка належить до сфери національних інтересів Росії.

«Українська криза» стала також кризою європейської та глобальної системи колективної безпеки. Незважаючи на зміну кордонів держав, здійснену Росією внаслідок анексії Криму, на грубе порушення нею міжнародних норм, її відверте силове втручання у внутрішні справи України, яке призвело до численних руйнувань і жертв, ООН не змогла ухвалити рішення, яке припинило б російську агресію та врегулювало кризу. Ця ситуація показала відсутність механізмів міжнародного впливу на агресора, якщо ним виступає ядерна держава, член Ради Безпеки ООН. Участь члена Ради Безпеки в акціях, які суперечать статуту ООН, зробила її недієздатною. У зв'язку з цим гостро постало питання про потребу реформування ООН та її Ради Безпеки, в якій п'ять держав – переможниць у Другій світовій війні продовжують вирішувати долю світу, застосовуючи право вето. Аналогічно Організація з безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ) тривалий час обмежувалася висловленням «занепокоєння» щодо російської агресії в Україні, що стало символом її безпорадності.

«Українська криза» засвідчила остаточний крах ялтинсько-гельсінської міжнародної системи та необхідність формування нової системи колективної безпеки, яка відповідала б сучасним реаліям. Україна бачить себе в ній членом Європейського союзу й чимдалі більшою мірою – НАТО. Нова система безпеки має ліквідувати «сіру зону», яка утворилася між євроатлантичною системою колективної безпеки (НАТО), з одного боку, та російською (ОДКБ), з іншого. До неї потрапили держави, які намагалися протистояти посиленню російського впливу на пострадянському просторі (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) і в 1997 р. створили Організацію за демократію та економічний розвиток (ГУАМ). Їх перебування у «сірій зоні» дозволило Росії здійснювати агресивну політику щодо них, що призвело до створення на їхніх територіях заморожених конфліктів.

Асиметричність відносин України з Росією (найбільшою за територією та другою за військовим і ядерним потенціалом державою світу) прирікає Україну на поразку у протистоянні з нею сам-на-сам. Критично важливою для неї є дипломатична, фінансова, економічна та гуманітарна підтримка, яку надають ЄС і США, їх участь в українсько-російських переговорах у різних форматах. Проте їх відмова продавати Україні летальне озброєння, що свідчить про прагнення уникнути подальшої конфронтації з Росією, ускладнює її захист від агресора. В Україні існує тривога, що США та ЄС можуть пожеерт-

увати нею для досягнення порозуміння з Росією, як це вже було після російсько-грузинської війни 2008 р.

Для силового вирішення «українського питання» Кремль скористався відносним вакуумом влади, який виник у зв'язку з послабленням США та ЄС унаслідок потужної глобальної фінансової кризи 2008 р. і наступної економічної рецесії. Послабленню США сприяли також дві виснажливі війни на «великому Близькому Сході». Адміністрації Б. Обами докладали зусиль, щоб відповідально завершити їх і нарешті зосередитися на економіці та внутрішніх реформах, а основний вектор зовнішньополітичної активності перенести до Східної Азії. Євросоюз також зосередився на здоланні наслідків фінансової кризи, яка завдала суттєвого удару по його єдності. На останніх виборах до Європарламенту антиєвропейські партії отримали майже 30 % місць, непопулярною у державах – членах ЄС є жорстка бюджетно-податкова політика, яка вимушено здійснюється для стабілізації фінансово-економічної ситуації [5].

«Українська криза» стала випробуванням для Європейського Союзу, тестом його єдності й ефективності. Ставлення ЄС до агресії Росії проти України показало значні відмінності між його членами із постсоціалістичного простору, з одного боку, та старими європейськими державами, з іншого, через різні оцінки ними загрози з боку Москви. Іншою лінією розмежування стала міра залежності держав від російського газу та ступінь розвитку економічних зв'язків з Росією.

Відомий американський фінансист Дж. Сорос у статті, опублікованій у жовтні 2014 р., аргументовано доводить, що від виживання «нової України» залежить також майбутнє Європейського Союзу і НАТО. Адже, по-перше, переможна Росія посилить свій вплив усередині ЄС і становитиме потенційну загрозу для Балтійських держав з їхньою великою кількістю етнічного російського населення. НАТО буде змушена захищатися на власній землі, а це створить більшу загрозу прямої конфронтації ЄС та США з Росією, чого вони намагаються уникнути. По-друге, в умовах, коли очевидним є брак єдності Євросоюзу, Росія запропонувала альтернативу принципам, на яких його було створено. Використовуючи силу на противагу владі закону, путінська Росія виявила в деяких ситуаціях більшу гнучкість порівняно з Євросоюзом, що дозволило їй отримати над ним тактичну перевагу. Це змушує ЄС критично поглянути на себе, усвідомити потребу більшої згуртованості, гнучкості й ефективності. За умови

розколу Європи й відсутності її об'єднаного спротиву, на думку Дж. Сороса, нереалістично сподіватися, що Путін зупиниться на Україні. Тож «рятуючи Україну, Європейський Союз рятує себе» [5].

Агресія Росії проти України примусила серйозно замислитися над тим, наскільки ефективними є військові можливості НАТО. За умов відсутності спільного ворога у постбіполярний період військові витрати європейських держав скоротилися, а боєздатність армій суттєво знизилася. «Українська криза» висунула на порядок денний альянсу потребу зміцнення його боєздатності та військової ефективності. Відбулася кардинальна переоцінка його відносин з Росією. Уельський саміт НАТО в Ньюпорті у вересні 2014 р. вперше після завершення «холодної війни» пройшов без участі делегації Росії. Його порядок денний був повністю зосереджений на військових питаннях, включаючи шляхи реагування на російську експансію та поліпшення співпраці з Україною.

Російська агресія засвідчила, що позаблоковий статус України не зміг гарантувати її безпеку. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 р., введене в дію указом Президента від 24 вересня, включає положення про його скасування. Це знову поставило на порядок денний питання про вступ України до НАТО. Проте це тривалий процес. У короткостроковій перспективі найбільші надії Україна покладає на відносини з Америкою, набуття статусу «особливого партнера» чи основного союзника США поза межами НАТО.

«Українська криза» вкотре засвідчила потребу світу в державі-лідері, яка могла б організувати колективні зусилля для протидії агресору. Хоч лідерство США у міжнародних справах часто трактують як їхнє прагнення до світового домінування, «криза в Україні» показала, що іншої держави, здатної виконувати цю роль, у сучасному світі немає. Адміністрація Б. Обама багато зробила для відновлення лідерства США, яке бачиться нею передусім у виробленні спільних правил, обов'язкових для виконання всіма державами, у створенні й реформуванні багатосторонніх інституцій, необхідних для колективних дій держав, у формуванні коаліцій у складі зацікавлених держав для вирішення спільних регіональних і глобальних проблем для протидії спільним загрозам. «Українська криза» стала складним випробуванням американського лідерства, адже агресором виступає одна з «великих» ядерних держав, поведінка якої є непередбачуваною.

У виступі на Генеральній Асамблеї ООН у вересні 2014 р. президент США Б. Обама фактично розмежував держави світу на тих, які знаходяться «на правильному боці історії», та тих, які до них не належать. За його словами, російська агресія в Україні стала викликом і загрозою міжнародному порядку, встановленому з часу завершення Другої світової війни, тож «Росія заплатить ціну» за неї [4]. Як захистити Україну й водночас не перейти межу, за якою почнеться нова світова війна? В умовах недієздатності колективних механізмів безпеки США ініціювали фінансові й економічні санкції проти Росії, які вже засвідчили свою ефективність. Водночас вони продовжили пошук шляхів, які дозволили б Росії припинити війну проти України зі «збереженням обличчя», спонукали б її до співробітництва з важливих міжнародних проблем.

При застосуванні фінансових та економічних санкцій проти Росії важливим є їх суворе дотримання й присудження до них усіх провідних держав світу. Інакше такі дії лише послаблять держави Заходу й сприятимуть зміцненню їхніх конкурентів, а Росія отримає шанс створити альтернативний блок, що знову розколе світ на два ворогуючі табори. Агресія Росії вже спричинила нове протистояння по лінії Захід – Росія, початок нової «холодної війни» у міжнародних відносинах.

Нова «холодна війна» розгортається у більш складних умовах, ніж попередня, оскільки в глобальному світі взаємозалежність держав значно зросла, виникло багато нетрадиційних проблем у сфері безпеки, які потребують їхніх колективних дій – від епідемії Ебола, поширення терористичних мереж і зброї масового знищення до зміни клімату та глобальної фінансової нестабільності. Руйнування співробітництва великих держав з цих питань матиме непередбачувані наслідки для майбутнього світу. Так, залучення США до військової кампанії коаліції держав проти терористичної організації «Ісламська держава Іраку і Леванту» (ISIS) та зусилля в протидії поширенню смертоносної інфекції Ебола відволікають їх увагу від України, утримують від подальшої конфронтації з Росією. Так, Дж. Сорос пов'язував стриманість Б. Обами в допомозі Україні летальною зброєю з впливом Росії на сирійський режим.

Використання Кремлем «сирійської карти» у протистоянні з США і ЄС та в «гібридній війні» проти України засвідчує інформація про звернення Сирії до Росії у кінці жовтня 2014 р. з пропозицією про створення зони вільної торгівлі та вступ до Євразійського економіч-

ного співтовариства (союзу). За деякими коментарями [1], у рамках союзу не буде потреби використовувати долар чи міжнародну систему SWIFT для здійснення взаєморозрахунків, а завдяки своєму стратегічному розташуванню Сирія стане ключовим партнером Росії із забезпечення енергетичних поставок у Європу.

Іншим напрямом зростаючої активності Росії в умовах міжнародних санкцій є Китай. Привертає увагу підписання масштабних енергетичних угод між Росією і Китаєм у травні та листопаді 2014 р. про спорудження газопроводів (Східний і Західний маршрути) з Росії до Китаю, купівлю Китайською національною нафтовою корпорацією 10 % російської компанії ЗАТ «Ванкорнафта» тощо. Їх реалізація принесе великі інвестиції в економіку Росії та дозволить їй реалізувати план диверсифікації енергетичного експорту. Подальше зближення між Москвою і Пекіном означатиме серйозні зрушення у розстановці сил на міжнародній арені, беручи до уваги зростання глобального політичного й фінансово-економічного впливу Китаю, американсько-китайську конкуренцію на регіональному і глобальному рівнях, просування Китаєм власного бачення нового світового порядку, альтернативного західному.

Кремль також активно використовуватиме міжнародні інституції без участі США і ЄС, включаючи Шанхайську організацію співробітництва (ШОС) за участю Китаю, БРІКС (у складі Бразилії, Росії, Індії, Китаю, Південної Африки) та Нараду із взаємодії і заходів довіри в Азії. У них обговорюються і вже почали реалізовуватися проекти, спрямовані на послаблення ролі західних держав у світових фінансах і глобальній економіці.

Тож урегулювання «української кризи» не можна розглядати лише в контексті відносин між Україною, ЄС, США та Росією. Вона відбувається у міжнародній системі, яка стрімко змінюється, окремі компоненти якої, навіть невидимі, мають вплив на всю систему.

«Українська криза» поставила під загрозу міжнародний режим нерозповсюдження зброї масового знищення. Міжнародні гарантії, надані Україні ядерними державами за Будапештським меморандумом (грудень 1994 р.), виявилися «джентельменською угодою», у якій відсутній механізм забезпечення гарантій, а одна з держав-гарантів стала агресором. За оцінками деяких українських експертів, якщо Україна не стане членом НАТО, слід очікувати відновлення нею ядерного статусу. Унаслідок грубого порушення гарантій безпеки України після її добровільної відмови від ядерної зброї навряд чи

вдасться переконати Північну Корею вчинити аналогічно, а інші держави – не розробляти ядерну зброю. Наслідком може стати неконтрольоване поширення кола ядерних держав і збільшення загрози, що зброя масового знищення, включаючи ядерну, потрапить до рук екстремістів.

На протипагу усталеній думці, що економічна взаємозалежність держав сприяє їх взаємній безпеці, торговельна і газова війни Росії проти України засвідчили, що її ефект може бути протилежним. В умовах російської агресії гостро постало питання про енергетичну безпеку України та держав ЄС. Вкотре виявилось, що Кремль використовує енергетичну залежність ЄС і України від російських енергоресурсів як ефективну зброю. Намагаючись уникнути наслідків газових війн між Росією та Україною, свого часу держави ЄС підтримали проекти енерготранспортних маршрутів в обхід України, чим користується Кремль, щоб ізолювати Україну і розділити Європу. Проте «газова зброя» у розв'язаній Росією «гібридній війні» може бути використана й проти неї. У результаті спільних дій держав під впливом «української кризи» вже відбулося зменшення цін на нафту на світовому ринку, що свого часу було однією з вагомих причин краху радянської економіки та розпаду СРСР.

Агресія Росії проти України засвідчила правильність стратегії «хеджування» на міжнародній арені, тобто мінімізації ризиків держав шляхом їх участі у двох паралельних процесах: розвитку економічних зв'язків, створення багатосторонніх інституцій, досягнення різноманітних багатосторонніх угод, включаючи сферу безпеки, з одного боку, та зміцнення своєї обороноздатності, пошуку союзників для перестрашування у разі несприятливого розвитку подій, збереження регіонального балансу сил і недопущення домінування в регіоні однієї держави, з іншого.

Таким чином, «українська криза» є потужною міжнародною кризою глобального багатополісного світового порядку, викликаною агресивними силовими діями Росії проти України. Вона засвідчує стрімку трансформацію міжнародної системи у XXI ст., зміну розстановки сил на міжнародній арені й посилення нових «полісів» влади, одним з яких є Росія. Агресія Росії кинула виклик міжнародним принципам і нормам, що були основою світового устрою після закінчення Другої світової війни, та спричинила нову «холодну війну» в міжнародних відносинах. «Українська криза» продемонструвала, що міжнародні інститути колективної безпеки більше не

працюють; старий світовий порядок вже не існує, а механізми гарантування колективної безпеки у новому ще не вироблено. Агресія Росії становить загрозу не лише для України. Від того, як США, ЄС та інші «центри сили» сучасного багатополосного світу урегулюють «українську кризу» і запропонують нові принципи глобальної безпеки, залежать подальші напрями трансформації міжнародної системи. Їх невдача відкриє скриньку Пандори з непередбачуваними згубними наслідками для всього світу.

Найбільшою мірою результат «української кризи» залежатиме від того, чи стане Україна «новою». Лише «нова Україна» є настільки важливою для світу, щоб її захищати. Кризи несуть у собі значний потенціал змін. Разом з потужним викликом українці отримали історичний шанс, який вони повинні повністю реалізувати. Від цього залежить майбутнє не лише України, але й усього світу.

Література

1. Сирия желает вступить в Евразийское экономическое сообщество. 29.10.2014 [Електронний ресурс] / Real Armenia. – Режим доступу: <http://ratvakan.com/news/112912.html>.
2. *Huntington Samuel P.* The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / Samuel P. Huntington. – London, 1997.
3. *Kissinger Henry.* Diplomacy / Henry Kissinger. – New York, 1994.
4. Remarks by President Obama in Address to the United Nations General Assembly. United Nations General Assembly Hall, New York City [Електронний ресурс] / The White House. President Barack Obama. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/24/remarks-president-obama-address-united-nations-general-assembly>.
5. *Soros George.* Wake Up, Europe [Електронний ресурс] / George Soros // The New York Review's. – 2014, October 20. – Access mode: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2014/nov/20/wake-up-europe/?insrc=hpss>.